

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ З ОДНИМ ІЗ БАТЬКІВ

Мінченко А. О.

У науковій статті досліджується правова проблема визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. Проаналізовано становлення європейської та національної юридичної практики та її сучасні підходи до вирішення подібних спорів. Враховуючи висновки про другорядність принципу 6 Декларації прав дитини та підкреслення першорядного значення категорії «якнайкраще забезпечення інтересів дитини», надано пропозиції щодо можливостей їх співіснування.

Ключові слова: малолітня дитина, принцип 6 Декларації прав дитини, якнайкращі інтереси дитини, визначення місця проживання.

В научной статье исследуется правовая проблема определения места жительства малолетнего ребёнка с одним из родителей. Проанализировано становление европейской и национальной юридической практики и её современные подходы к решению подобных споров. Учитывая выводы о второстепенности принципа 6 Декларации прав ребёнка и подчёркивания первостепенного значения категории «наилучшее обеспечение интересов ребёнка», даны предложения относительно возможностей их сосуществования.

Ключевые слова: малолетний ребёнок, принцип 6 Декларации прав ребёнка, наилучшие интересы ребёнка, определение места жительства.

The scientific article explores the legal problem of determining the place of residence of a minor child with one parent. The emergence of European and national jurisprudence and its current approaches to resolving such disputes are analyzed. Considering the minorities of principle 6 of the Declaration of the Rights of the Child and emphasizing the paramount importance of the "best interests of the child" category, suggestions have been made as to how they could coexist.

It was found that the most appropriate for the regulation of legal relations in determining the place of residence of the child is the parents' agreement on a joint will, which can be confirmed by the conclusion of the contract.

It is determined that the exact indication of the legislator on the age of the child, taking into account his or her opinion for determining the place of residence with one of the parents for the jurisprudence of Ukraine is more acceptable than determining such an opportunity depending on the level of development of the child.

It was concluded that the Family Code of Ukraine should establish the obligation of the court to determine with whom the child will reside after the marriage of the parents, the schedule of meetings with the child, ways of participation of one parent in his upbringing (date, joint vacation, visit with the child in his place of residence, etc.), place and time of communication. This will allow in the future avoid manifestations of unlawful behaviour of one of the parents, manifestations of self-rule, non-return of the child after the visit.

It has been established that in its current decisions the Supreme Court has excluded from the grounds of the decisions of the courts of appeal the reference to principle 6 of the Declaration of the Rights of the Child. It is concluded that the exclusion of this model is a hasty one and, under the equality of all

other conditions, the mother should remain in the pre-emptive right to reside with her child.

Key words: minor child, principle 6 of the Declaration of the Rights of the Child, best interests of the child, determination of place of residence.

Постановка проблеми та її актуальність. Визначення місця проживання дитини завжди було багатограним питанням, що перебуває в декількох площинах: як юридичній, так і інтимній, пов'язаній зі зв'язком дитини зі своїми батьками, можливостями її повноцінного розвитку з одним із них. «Якнайкращі інтереси дитини» - теза, якою сторони майже завжди намагаються схилити суд до своєї позиції. Задача ж суду є надскладною - визначення долі маленької людини. На допомогу учасникам процесу стає судова практика найвищих інстанцій, однак і вона є нестабільною. І рішення, що виносяться Верховним Судом, зараз значно відрізняються від порівняно нещодавніх рішень дво-, трирічної давнини.

Велика Палата Верховного Суду нещодавно корінним чином змінила судову практику у справах про визначення місця проживання дитини, що призвело до зміни парадигми - наукових уявлень, що були їй властиві упродовж довгого періоду часу. Постанова Верховного Суду у справі № 343/1500/15-ц від 30 травня 2018 року [15] вирішила одну з головних проблем: гармонізувало тенденції судової практики ЄСПЛ із розвитком української судової практики та наукової думки. Цим воно, звісно, потенційно дає можливість уникати ситуацій, за яких суди часто приймали рішення у подібних справах на користь матері, навіть у тих ситуаціях, коли всі обставини були прихильними до батька. Втім, «якнайкраще забезпечення інтересів дитини» - це категорія, яка все одно залишає досить широку можливість вибору судом способів вирішення спору. За обставин, коли як батько, так і мати рівні у можливостях забезпечення якнайкращих інтересів дитини, коли умови її виховання, перебування, забезпечення можуть рівноцінно гарантуватися обидвома сторонами спору, кому має бути надана перевага? Вирішення цього питання перебуває не лише у площині правової науки. Залучення психологів, педагогів, органів опіки та піклування до таких судових процесів, звичайно, має підвищувати рівень «правильності» прийняття рішення судом, однак, також не може гарантувати якнайкраще забезпечення цих інтересів і подолати розбіжності у формуванні судової практики вирішення подібних спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике значення для розвитку наукової думки у галузі сімейного права відіграють наукові доробки Л.М. Баранової, В.І. Борисової, І.В. Жилінкової, О.О. Кармази,

Мінченко А. О., 2019

Т.А. Кобзевої, З.В. Ромовської, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, В.С. Шапіри, В.Л. Яроцького та інших учених.

Разом із тим слід зазначити, що питання захисту прав дітей під час визначення їхнього місця проживання з одним із батьків є розробленими не досить. Окремі аспекти захисту прав дітей у сімейних правовідносинах піддавалися дослідженням. Так, зокрема, Т.С. Кириченко досліджувала правові проблеми незаконного вивезення дитини з країни постійного місця проживання [5], К.М. Глиняна - особливості вирішення спорів щодо права батьків на виховання дитини [1]. Цінним з позиції практичних аспектів для захисту прав дитини у разі судового розгляду справи є навчальний посібник Л.Є. Гузь «Підготовка до судового розгляду справ, що виникають із шлюбно-сімейних відносин» [2]. Однак усі вони лише частково торкаються питань захисту прав дитини під час визначення її місця проживання з одним із батьків або ж були видані до моменту зміни підходів судової практики до зумовлених правовідносин.

Мета статті - на основі дослідження національної та європейської судової практики виявити проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення під час визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків.

Виклад основного матеріалу. Основними джерелами, які використовуються для забезпечення та захисту прав дитини, є Декларація прав дитини 1959 р. [3], Конвенція ООН про права дитини 1989 р. [6], Конституція України [7], Сімейний кодекс України [18] (далі - СК України), практика ЄСПЛ, Верховного Суду та інші міжнародні та внутрішні нормативно-правові акти, що забезпечують її права та інтереси.

Всі держави-учасниці Конвенції про права дитини визнають, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Сімейний кодекс України теж стоїть на схожих позиціях - найбільш важливі особисті немайнові права дитини у частині отримання батьківського піклування закріплено у гл. 13 СК України: право дитини на належне батьківське виховання (ст. 152), право звертатися за захистом своїх прав та інтересів (ст. 152), права батьків та дитини на спілкування (ст. 153), права батьків із захисту дитини (ст. 154) тощо.

Відповідно до Конвенції про права дитини батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини (п. 1 ст. 18), за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини (п. 2 ст. 27). Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (п. 1 ст. 18). Крім того, дитині, яка розлучається з одним чи обома батьками, гарантується право підтримувати на регулярній основі особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини (п. 3 ст. 9).

Конвенція (ст. 9) стоїть на позиціях гарантування того, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно із судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому разі, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини. У останньому

разі батьки можуть скористатися декількома способами досягнення визначеності у своїх правовідносинах. Найбільш прийнятним і таким, що демонструє усвідомлення ролі кожного з батьків у необхідності обопільної участі у вихованні дитини, є досягнення ними згоди за сумісним волевиявленням, що може, зокрема, підтверджуватися укладенням ними договору про визначення місця проживання дитини, участь у її вихованні та забезпечення умов її життя. «Наявність такої угоди дає змогу найменш безболісним для дитини способом вирішити розбіжності, що виникають, і зберегти для неї обох батьків» [17, с. 144]. Це позбавить її можливої необхідності бути залученою до судових тягб, пережити емоційно непростою присутність у залі судового засідання та витримати мовчазні прохання матері та батька, що, безсумнівно, матиме вплив на її майбутній психологічний стан.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ч. 1 ст. 161 СК України). Судова практика має незліченну кількість варіантів та ситуацій виникнення таких спорів. Однак найбільш суперечливою вона є у тих випадках, коли дитина, місце проживання якої батьки намагаються визначити, є малолітньою.

Відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [16] щодо осіб, які не досягли 14-річного віку, вільний вибір місця проживання обмежується (ст. 13). А ЦК України саме з 14 років надає можливість вільно обирати собі місце проживання фізичній особі.

Таким чином, аргументи того з батьків, який намагається довести у суді, що малолітня дитина (що не досягла чотирнадцятирічного, а тим паче десятирічного віку) сама висловила бажання проживати із ним, судом просто не можуть бути прийнятими. Однак разом із тим, хоча суд насамперед і буде звертати увагу на інші фактори та умови, які в майбутньому впливатимуть на повноцінний розвиток дитини під час проживання або ж з матір'ю, або з батьком, проте особиста прихильність дитини до кожного з них під час вирішення спору щодо місця її проживання до уваги мають братися (ч. 1 ст. 161 СК України). Більше того, СК України для цих випадків передбачає спеціальні норми із зазначенням викового цензу малолітньої особи та можливості у зв'язку з цим брати участь у вирішенні питання визначення її місця проживання з одним із батьків. Зокрема, ст. 160 СК України передбачається, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини.

Думається, точна вказівка законодавця на вік дитини під час врахування її думки для визначення місця проживання з одним із батьків для судової практики України є більш прийнятною, ніж визначення такої можливості залежно від рівня розвитку дитини, як це передбачено законодавством деяких держав (РФ, деякі штати США), яке не називає нижню межю віку дитини, з якого вона може самостійно прийняти рішення з ким буде проживати: з батьком чи з матір'ю у разі їх окремого проживання. Останню позицію науковці пояснюють тим, що «рівень розвитку дитини носить суто індивідуальний характер» [9, с. 162].

Законодавство США також містить схожі позиції: «бажання дитини проживати з тим чи іншим із батьків

враховується, якщо суд визначить, що дитина є досить дорослою, щоб висловити обґрунтовану перевагу. Разом із тим у більшості штатів суди зобов'язані брати до уваги бажання дитини, яка досягла 12 років, якщо воно відповідає її інтересам. А законодавство штатів Джорджія і Західна Вірджинія встановлює, що дитина, яка досягла віку 14 років, має «абсолютне право» вибрати того з батьків, з ким вона буде жити, якщо він здатний здійснювати батьківські права належним чином» [19, с. 5].

Розглянуті ситуації більшою мірою демонструють правові можливості дитини особисто брати участь у визначенні свого майбутнього місця проживання з одним із батьків. Проте непоодинокими є випадки, коли суд змушений приймати таке рішення, спираючись на інші фактори, що схиляють його до позитивного рішення на користь матері чи батька, коли думка дитини не може враховуватися повною мірою. Зміна місця проживання дитини може вплинути на порушення набутих нею стійких зв'язків з оточенням, до якого вона звикла, справити негативний психологічний вплив на неї. «Изменение места жительства ребёнка допустимо лишь в тех случаях, когда иначе поступить нельзя, так как резкая смена близких и родных людей на незнакомых может причинить психическую травму ребёнку, губительно сказаться на его воспитании» [10, с. 26]. А такі зміни, якщо вони неминучі, краще здійснити одразу у разі розлучення, ніж відтермінувати до моменту, коли ці зв'язки набудуть характеру стійких.

Спори про визначення місця проживання дитини з одним із батьків, про відібрання і повернення дитини тощо частіше за все виникають через те, що подружжя у разі розірвання шлюбу не визначило це одразу тим же судовим рішенням, яким шлюб розривається. Ст. 109 СК України є занадто диспозитивною, що призводить до неминучих ускладнень у стосунках батьків та дитини у майбутньому. У ч. 1 цієї статті зазначається, що подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Якщо це положення побудувати іншим чином, встановивши для суду обов'язок визначення, з ким буде проживати дитина після припинення шлюбу батьків, обов'язково встановити графік зустрічей з дитиною, способів участі одного з батьків у її вихованні (побачення, спільний відпочинок, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час спілкування, то в майбутньому це допоможе формалізувати і звести нанівець прояв можливої неправозгідної поведінки одного з батьків, особливо проявів самоправства у разі односторонньої зміни місця проживання дитини, її повернення після відвідин тощо. Посилення цих положень є сучасною суспільною вимогою. Сімейний кодекс має займати більш рішучу позицію у цьому питанні, адже пропозиція законодавця до подружжя, яке розриває шлюб, що вони просто мають право подати письмовий договір про те, з ким із них будуть проживати діти, як правило, призводить до нових судових процесів за предметом «відібрання та повернення дитини і визначення її місця проживання з одним із батьків».

«Натепер є широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що у всіх рішеннях, що стосуються дітей, їхні найкращі інтереси мають мати першочергове значення» [8, с. 168].

У своїх рішеннях ЄСПЛ зауважує, що під час визначення найкращих інтересів дитини у кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним [20].

Варто зазначити, що до останнього часу більшість рішень українських судів у таких справах ґрунтувалися на принципі 6 Декларації прав дитини, де зазначається, що малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. Такими винятковими обставинами закон (ч. 2 ст. 161 СК України) називає відсутність самостійного доходу, зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, можливість зашкодження розвитку дитини своєю аморальною поведінкою. Якщо такі обставини відсутні, то малолітня дитина зі своєю матір'ю розлученою бути не може. Аналогічні правові позиції викладені у Постанові Верховного Суду України від 12.07.2017 року у справі № 6-564цс17 [12]; Постанові Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 6-2445цс16 [13] тощо.

ЄСПЛ у своїх рішеннях почав відступати від подібної практики (рішення у справах «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року, «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року). ВССУ ж, своєю чергою, зазначав, що під час вирішення такої категорії справ судам слід керуватись ст. 51 Конституції України, яка гарантує кожному із подружжя рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Схожа норма міститься також у ч. 6 ст. 7 СК України, відповідно до якої рівність прав і обов'язків жінки та чоловіка у сімейних відносинах, шлюб та сім'я є однією із загальних засад регулювання сімейних відносин. Це узгоджується з практикою ЄСПЛ, який неодноразово наголошував, що батьки мусять мати рівні права у спорах про опіку над дітьми, і жодні 5 презумпцій, які ґрунтуються на ознаці статі, не мають братись до уваги (рішення у справі «Зоммерфельд проти Німеччини» ("Sommerfeld v. Germany") від 8 липня 2003 року, «Цаунеггер проти Німеччини» ("Zaunegger v. Germany") від 3 грудня 2009 року).

Досягнення Верховним Судом визначеності у проблемі визначення місця проживання дитини «підтвердило сталу позицію Європейського суду, яка зводиться до визначення насамперед «якнайкращих інтересів дитини», а не батьків, що потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, дотримання справедливої процедури у вирішенні спірного питання для всіх сторін» [11].

Українська судова практика нині підтримує європейські тенденції. Постанова Верховного Суду у справі № 343/1500/15-ц (провадження № 61-23861св18) від 30 травня 2018 року [15] виявилася поворотним моментом у раніше «залізній» презумпції «дитина має залишатися з матір'ю», підносячи на перше місце «якнайкращі інтереси дитини». Серед усього іншого у своєму рішенні Касаційний цивільний суд Верховного Суду зазначає, що Рада Європи декілька разів засуджувала нерівне ставлення до батьків і наголошувала на тому, що роль батька щодо дітей необхідно краще визнавати і належно цінувати. Наприклад, у своїй Постанові 2079 (2015) щодо «Рівності і спільної батьківської відповідальності: роль батька» Парламентська Асамблея наголосила на важливості «подолання гендерних сте-

реотипів щодо ролей, які приписуються жінкам і чоловікам у сім'ї» як «відображення соціологічних змін, що відбулися впродовж останніх п'ятдесяти років з огляду на організацію приватної сфери і сім'ї» [15].

У своїх теперішніх рішеннях Верховний Суд виключає з мотивувальної частини рішень апеляційних судів згадування про принцип 6 Декларації прав дитини: «Вирішуючи спір у частині визначення місця проживання дитини, апеляційний суд значною мірою керувався принципом 6 Декларації прав дитини, при цьому не врахувавши, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором, не є нормативним документом обов'язкового характеру у правовій системі України, тоді як Конвенція про права дитини є частиною національного законодавства. Під час визначення місця проживання дитини судам необхідно встановлювати не лише наявність або відсутність виняткових обставин, коли дитина може бути розлучена зі своєю матір'ю, а крізь призму врахування найкращих інтересів дитини, виходячи із рівності прав батьків щодо дитини, встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору» [14].

Висновки. Викладені обставини є сталою європейською і сучасною національною практикою у вирішенні подібних спорів. Разом із тим, підтримуючи заданий напрям розвитку правової думки, втіленої в сучасній цивільно-правовій практиці, практиці ЄСПЛ, хотілося б загострити увагу на тому, що основним суб'єктом, на якого має вплив прийняте рішення у подібних справах, є саме малолітня дитина. Часто ситуації складаються таким чином, що дитина має прихильність до обох з батьків, кожен з яких дбає про її інтереси, надає їм першорядного значення, належно ставиться до виконання своїх батьківських обов'язків, для нього не є притаманними «виняткові обставини», що наведені у ч. 2 ст. 161 СК України тощо. Схилитися до сторони матері чи батька у таких спорах для суду є завданням вкрай непростим. Здебільшого вирішального значення тут набуває майстерність адвоката (представника) у представництві інтересів свого клієнта, його вміння схилити шальки терезів на свою користь. Та чи справедливіми будуть такі інструменти в розрізі ключової тези ЄСПЛ: «найкращі інтереси дитини мусять мати першорядне значення»? Найкращі інтереси дитини, розумовий і духовний світ якої перебуває лише на стадії становлення. Та чи можливе подальше нормальне його становлення без матері - людини, з якою формування такого світу є нерозривно пов'язаним? Це те питання, яке суд має брати за основу під час винесення рішення. Цілком можна погодитися з тим, що існування «презупції на користь матері» в питаннях виховання дитини, якою зловживали національні суди, є неприпустимим. Однак, думається, за рівного положення батька та матері, забезпеченням якнайкращих інтересів малолітньої дитини буде невідривність її відносин із матір'ю. Навряд чи можна вести мову про доцільність набрання такою нормою законної сили, скоріше, суди мають нею керуватися через призму реалізації своїх дискреційних повноважень.

Література

1. Гляняна К.М. Особливості вирішення спорів щодо права батьків на виховання дитини. *Часопис цивілістики*. Вип. 21. С. 32-36.

2. Гузь Л.Є., Лайкова М.С., Сербіна А.В. Підготовка до судового розгляду справ, що виникають із шлюбно-сімейних відносин. Харків : Фактор, 2014. 96 с.

3. Декларація прав дитини від 20.11.1959. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року.

4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. *Голос України* від 10 груд. 2008 р. № 236.

5. Кириченко Т.С. Правові проблеми незаконного вивезення дитини з країни постійного місця проживання. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2019. С. 27-31.

6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990 р. (№ 1, стор. 205).

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 23 лип.1996 р. (№ 30, ст. 141).

8. Мінченко А. О. Проблема визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. *Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу*: матер. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам. проф. О.А. Пушкіна (25 трав. 2018 р). Харків : ХНУВС, 2018. С. 167-169.

9. Муратова С.А. Семейное право : учебник. 4-е изд. Москва : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2009. 367 с.

10. Нечаева А.М. Споры о детях. Москва : Юрид. лит., 1989. 160 с.

11. Пархоменко П. Значення рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти України» для правозастосовчої практики. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytys/162658_znachennya-rshennya-spl-u-sprav-ms-proti-ukrani-dlya-pravo-zastosovcho-praktiki (дата звернення: 25.07.2019).

12. Постанова від 12.07.2017 р. № 6-564цс17. Верховний Суд України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/V5170414.html (дата звернення: 25.07.2019).

13. Постанова від 14.12.2016 р. № 6-2445цс16. Верховний Суд України. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovopoziciivsu/6-2445cs16> (дата звернення: 25.07.2019).

14. Постанова від 19.09.2018 р. № 486/709/16-ц. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76715539> (дата звернення: 25.07.2019).

15. Постанова від 30.05.2018 р. № 343/1500/15-ц. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74598487> (дата звернення: 25.07.2019).

16. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. *Голос України* від 27 січ. 2004, № 15.

17. Реутов С.И. Правовые вопросы разрешения споров о месте жительства детей при раздельном проживании родителей. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2010. Вып. 2(8). С. 142-148.

18. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Голос України* від 26 лют. 2002 р. № 38.

19. Худякова О.Ю. Осуществление родительских прав после развода родителей по законодательству США. *Семейное и жилищное право*. 2008. № 6. С. 5-9.

20. Щодо окремих питань судової практики у справах про визначення місця проживання дитини : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.08.2017 № 9-1580/0/4-17.

Мінченко А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
Університету митної справи та фінансів